

JEZSUITA NÉPMISSZIÓK A VÁRADI EGYHÁZMEGYÉBEN
A 18. SZÁZADBAN*

A 18. század az újjáépítés időszaka volt a váradi egyházmegyében.¹ Jelen tanulmányunk nem lehet feladata ennek az összetett folyamatnak az elemzése, itt csupán arra vállalkozunk, hogy bemutassunk két, Debrecent is útba ejtő jezsuita népmissziót, ezek ugyanis szerves részei a váradi egyházmegyében ekkor zajló katolikus megújulásnak.

Bevezetésképpen érdemes röviden kitérni arra, hogy a 17–18. századi népmissziók milyen egyháztörténeti kontextusba illeszthetők, valamint arra, hogy melyek az itt vizsgált népmissziók során alkalmazott módszer jellegzetességei.

Míg a 16. században a missziós tevékenység elsősorban az Európán kívüli területekre irányult, a 17. századtól kezdve az Európán belüli missziós munka is egyre intenzívebbé vált. Ez a folyamat szorosan összefügg azzal, hogy a trienti zsinat reformtörekvései csak részben, vagy egyáltalán nem valósultak meg. A kezdetben többnyire szerzetesrendekhez kötődő, majd fokozatosan az egyházmegyei papság kezdeményezésében is megvalósuló népmissziók deklarált céljai között a hitoktatás, a gyakorlati vallási élet helyes formáinak elsajátíttatása, a vallásosság fölélesztése és elmélyítése szerepelt.² A népmissziós tevékenység mögött azonban hatalmi és egyházpolitikai érdekek is meghúzódtak. A népmisszió ugyanis hatékony eszköze volt a társadalmi-politikai helyzet konzerválásának, ugyanakkor demonstrálni hivatott a katolicizmus erejét és dicsőséges térnyerését is, aminek elsősorban vegyes felekezeti közegben volt jelentősége.³

* Jelen tanulmány megírását az OTKA PD 112622 sz. pályázata támogatta.

¹ Az egyházmegye 18. századi történetéről lásd Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Debrecen, 1935. IV. 167–382. (továbbiakban Bunyitay, 1935. IV.)

² Az Európán belüli missziókról lásd a következő alapvető munkákat: Louis Châtellier: *La religione dei poveri*. Milano, 1994. Luigi Mezzadri: *Storiografia delle missioni*. In: *La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*. Szerk. Giacomo Martina, Ugo Dovère, Roma, 1996. 457–489.

³ Erről lásd Száraz Orsolya: *Devóció, fegyelmezés, ellenőrzés*. In: *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban*. Szerk. Gábor Csilla et al., Kolozsvár, 2013. 328–342. és a lábjegyzetekben hivatkozott szakirodalom.

A jezsuita rend alapításától kezdve egészen feloszlásáig meghatározó szereplője volt nemcsak a külső misszióknak, hanem az Európán belül zajló népmiszióknak is, melyeknek alapvetően két fő típusa létezett: a katekétikai és a penitenciális. E kettő jellemzői különböző mértékben voltak jelen az egyes módszerekben. Míg például Franciaországban és azokban az országokban, ahol a protestánsok jelenléte erőteljesebb volt, inkább a hitoktatási missziók terjedtek el, Spanyolországban és Itáliában a penitenciális szerzett nagyobb befolyást.⁴ Fontos megjegyezni, hogy a bűnbánati sem nélkülözte a katekézist, azonban annak jóval kisebb teret szentelt.

A jezsuita népmisziók egy másik szempontból is csoportosíthatók. Minden egyes rendházban éltek missziós feladatokkal megbízott páterek, akik a környéken rendszeresen missziókat tartottak. Rajtuk kívül azonban működtek ún. vándormissionáriusok is, akiket évről évre másik területre küldtek. A váradi egyházmegyében tartott két missziót vándormissionáriusok vezették, módszerük a penitenciális egyik altípusa, az ún. segneriánus volt.

Ez a módszer a jezsuita Paolo Segneriről kapta a nevét, aki a 17. században Közép- és Észak-Itáliában dolgozott missionáriusként.⁵ Az általa kidolgozott módszer két forrásból táplálkozott: a korábbi jezsuita missziós hagyományból és saját tapasztalataiból.⁶ A szakirodalomban a centrális jelzöt kapta, mivel a missziót fogadó egyházmegyében egy központot jelöltek ki. A cél az volt, hogy minél nagyobb tömegek vegyenek részt rajta, ezért több, nyolc-kilenc napos misszió követte egymást ugyanabban az egyházmegyében. A missziós időszak hűvét után kezdődött és az őszi hidegek beálltával ért véget. A missziót mindig két atya vezette: egyikük feladata a prédikáció, másiké a hitoktatás volt.

A segneriánus misszió ceremóniákban bővelkedett: a települések határában ünnepélyes keretek között a helyi egyháziak, a világi előljárók és a nép fogadta a missionáriusokat. A misszió egyes napjain harangszóra, ünnepélyes menetet ve-

⁴ A jezsuita népmisziókról és a rend kiemelkedő missionáriusairól: Paolo Broggio: *Evangelizzare il mondo*. Roma, 2004. Armando Guidetti: *Le missioni popolari*. Milano, 1988. A penitenciális és a katekétikai módszer jellegzetességeiről: Giuseppe Orlandi: *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*. In: *La drammatica popolare nella valle padana*. Modena, 1977. 309–310.

⁵ Életről és műveiről lásd a *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús* (Szerk. Charles E. O'Neill, Joaquín M. a Domínguez. Roma–Madrid, 2001. IV. 3547–3548) szócikkét.

⁶ A missziós módszer korabeli leírása: *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*. Venezia, 1739. Az ide vonatkozó gazdag szakirodalomból a misszió menetére lásd Valerio Marucci: *Paolo Segneri e le missioni rurali*. In: *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*. Szerk. Andrea Fedi, Rocco Paternostro, New York, 1999. 141–153. Ugyanerről magyar nyelven lásd Fazekas István: *A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717)*. In: *Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. Horn Ildikó, Bp., 1993. 417–422. (továbbiakban Fazekas, 1993.) Száraz Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. Debrecen, 2012. 60–69. (továbbiakban Száraz, 2012.)

zetek a szomszédos településekre, nyilvános megbocsátási aktusok zajlottak, de a legnagyobb látványosságot az esti bűnbánati processzió jelentette. Ezen a résztvevők bűnbánati ruhákat, töviskoronát, nyakukban kötelet viseltek, hatalmas kereszteket cipeltek, miközben a *Misererét* énekelték. Az esemény érzelmi csúcspontjára a missziós atya nyilvános penitenciatartásakor ért el, amely soka-kat imitációra indított.

A misszió alatt a gyónás mindvégig kiemelt figyelmet kapott. Újra és újra vizs-zatérő témája volt mind a hitoktatásnak, mind a prédikációknak, és belekerült a résztvevők között szétosztott kiadványokba is. A misszióknak két védőszentje volt: Xavéri Szent Ferenc és Szűz Mária, akik a beszámolók szerint csodákat is véghezvittek a misszió ideje alatt. Az utolsó napon a résztvevők áldoztak, majd háláadó processzió tartottak, melyet beszéd követett. Ebben a missionárius a megkezdett úton való továbbhaladásra és kítartásra buzdított, majd elégették az összes kártyát, erkölcsstelen könyvet, boszorkányos tárgyat, melyet a nyolc-kilenc nap alatt gyűjtöttek össze. A misszió záróakkordja a *Te Deum* és a pápai áldás volt.

A Segneri-féle népmiszióknak számos itáliai folytatója volt, azonban már a 17. század végén, majd a 18. században még erőteljesebben kritikák érték a módszert, és nemcsak a jezsuita renden kívülről. Általánossá vált az a vélemény, hogy ezek a missziók csak alkalmi látványosságot jelentenek, amely után minden marad a régiben, mert a missionáriusok a tömegeket megmozgató ceremóniák mellett nem helyeznek elég hangsúlyt a hitoktatásra. A helyi egyházi és a világi hatóságok is egyre nagyobb rosszallással szemlélték a misszió penitenciális ele-meit, majd a 18. század végén sok helyen betiltották azokat. Az igazságszolgáltatás részéről is merült fel bírálat: azt kifogásolták, hogy a megbocsátási aktusok azt sugallják, hogy bármilyen bűntett könnyen jóvá tehető, s ezért növekszik az elkövetők száma.⁷

1706-ban azonban Michelangelo Tamburinit választották a Jézus Társasága generális tisztségére, s ezzel a segneriánus misszió kegyelmet kapott, sőt támogatást. Az új generális ugyanis pártolta azt, s felszámolás helyett, az 1710-es években bevezette Svájcban, a német rendtartományban, majd 1735-ben Csehországban, 1739-ben Sziléziában. A lengyel segneriánus népmisziók két évtizeddel később, 1757-ben egy nemesi alapítványnak köszönhetően indultak el. Az 1720–30-as években tehát a Segneri által kidolgozott módszer megjelent egész Közép-Európában, sőt mondhatni virágkorát élte ott, míg ezzel egy időben Itáliában lassan feledésbe merült.⁸ Mindez azért különösen érdekes, mert az eredeti olasz módszer kidolgozása homogén felekezeti közegben történt, míg az imént felsorolt területeket heterogén felekezeti viszonyok jellemezték. Ez többször vi-

⁷ Minderről szakirodalmi jegyzetekkel kiegészítve lásd Száraz, 2012. 73–75.

⁸ Száraz, 2012. 75–76. és az ott hivatkozott szakirodalom.

tákat is váltott ki, mivel azokon a helyeken, ahol protestánsok is éltek, sokszor nemcsak azt várták el a missziótól, hogy megerősítse és formálja a katolikusok vallásos identitását, hanem azt is, hogy hatására a más vallásúak katolizáljanak. Erre a ceremóniákban, spektakulumokban gazdag, a penitenciális elemeket hangsúlyozó segneriánus misszió a legtöbbször alkalmatlannak bizonyult, még ha a jezsuita források rendre számolnak is be áttérésekről.

A jezsuita rend osztrák tartományában, amelyhez Magyarország és Erdély is tartozott, az első ilyen módszerrel végzett missziókat az 1710-es években tartották, s egészen a rend feloszlatásáig használták azt.⁹ A váradi egyházmegyében 1730-ban és 1753-ban jártak segneriánus misszionáriusok. A két misszióról első sorban jezsuita forrásokból tudunk.¹⁰ Ezt egészítik ki a debreceni piarista rendház historia domusának 1730-ra vonatkozó bejegyzései,¹¹ valamint a debreceni református kollégium 1753-as iskolai törvényszéki jegyzőkönyvének egy részlete.¹² A debreceni városi és egyházközségi iratokban nem találtuk nyomát a misszióknak. Nem kizárt, hogy a váradi egyházmegye plébániai iratai tartalmazzanak még ismeretlen forrásokat, azonban a nagyváradi állami levéltár igazgatójának közlése szerint ezek jelenleg nem kutathatók. Mindezek alapján fontos hangsúlyoznunk, hogy a missziókat katolikus, s legnagyobb részben jezsuita elbeszélésekből ismerjük, amelyekben könnyen felismerhetők a jezsuita sikerpropaganda jellegzetes, topikus elemei, kontrollforrások híján azonban adataik nem ellenőrizhetők. A továbbiakban a jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok alapján mutatjuk be, hogyan zajlott le a két misszió.

Az első idején, 1730-ban, Csáky Imre állt az egyházmegye élén.¹³ A rendi előírásoknak megfelelően a misszionáriusok rendelkeztek a püspök engedélyével, és a jezsuita évkönyv szerint annak jóindulatát is élvezték, olyannyira, hogy a püspök az első állomáson, azaz a Váradon zajló misszió idejére, ellátást és kocsikat is hajlandó lett volna biztosítani az atyák számára, ők azonban ennek csak egy részét fogadták el.¹⁴ A segneriánus módszerrel végzett missziók alapító okirata ugyanis kimondta, hogy költségekkel nem terhelhetik a missziót fogadó te-

⁹ A magyarországi és erdélyi segneriánus népmisziókról lásd Fazekas, 1993. Száraz, 2012. 77–152.

¹⁰ A jezsuiták 1730-as és 1753-as évkönyvének ide vonatkozó részei: Archivum Romanum Societatis Iesu (továbbiakban ARSI), Aust. 187, 31v–34, Aust. 210, 54–58. A váradi jezsuita rendház diáriuma az 1730-as misszióról: Diarium residentiae SJ Varadino Olaszensis, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (a továbbiakban KFK), Ms. 328, 47–48.

¹¹ Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára (a továbbiakban PMKL), II. 11. Debreceni rendház levéltára, 7. k., 94–96.

¹² Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (a továbbiakban TtREL), II. 10. a., 4. k., Acta Sedes Scholasticae Judiciaria, ab anno 1748–1756, 590 (1753. szeptember 29-i ülés).

¹³ Csáky Imre váradi püspöki munkájáról lásd Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bibornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa, 1933. 99–126.

¹⁴ ARSI, Aust. 187, 31v–32.

lepüléseket.¹⁵ Mindenesetre, az évkönyvíró szerint, ez is elég volt ahhoz, hogy irigységet keltsen a misszió ellenzőiben, akik azt terjesztették, hogy a misszió összes költségét a váradiai kénytelenek viselni.

A váradi egyházmegyében tartott misszióra egy hosszabb apostoli körút részeként került sor, amelynek során a misszionáriusok először Erdély egy részét, majd a váradi egyházmegyét, végül az egrit járták be. Név szerint is ismerjük a misszionáriusokat, mindketten erdélyiek voltak: egyikük az unitáriusból katolikussá, majd jezsuitává lett Kolosvári Pál, másikuk a korábban református Berzeviczi János volt.¹⁶ A misszió május 27-én Váradon kezdődött, ahol tekintettel az ott állomásozó katonákra, német és magyar nyelven tartották a missziót. A német nyelvűben páter Aparnick, tábori misszionárius segédkezett. Az éves beszámoló szerint a két nemzet egymással szinte versengve vett részt rajta.¹⁷ A misszionáriusok az előírtaknak megfelelően harangsóra érkeztek. A néppel körmenetben a káplán vonult a fogadásukra, kezében kereszttel, amelyet átadott az érkező atyáknak. Ezután magyarul litániákat énekelve a templomba mentek, ahol elénekelték a Veni Sancte Spiritust és néhány imát mondtak latinul. Kolosvári missziót bevezető beszédét szentségi áldás követte, miközben a Tantum ergo Sacramentumot énekeltek. Végül a „Dicsőítsek ides Iesunk Sz: neve” hangzott fel, és ezzel aznapra véget ért a misszió.

A következő napokon, amelyek egyike éppen pünkösd vasárnapra esett, folytatódott az apostoli munka. A váradi jezsuita rendház diáriumában feljegyezték, hogy a misszionáriusok miséket mondtak, valamint magyar és német nyelven prédikáltak.¹⁸

A segneriánus módszer leglátványosabb részére, a bűnbánati körmenetekre Váradon két alkalommal, június 1-jén és 3-án került sor. Az első német, a második magyar nyelvű volt.¹⁹ A jezsuita évkönyv szerint ezeken olyan sokan és olyan rendben vonultak fel a váradiai, hogy ilyenre még a legöregebbek sem emlékeztek. Mindenkinnek a szemébe könnyeket csalt, ahogyan a katonák, sőt tisztek láncokkal felszerelve, fejükön töviskoronával, vállukon hatalmas keresztet cipelve, hátukat kötéllel és korbáccsal verve, kezükben feszülettel, mezítláb vonultak a menetben. Az asszonyokat pedig alig tudták visszatartani attól,

¹⁵ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Collectio Prayana, 5. k., 70. sz.

¹⁶ Kolosvári életéről lásd Fazakas Gergely Tamás – Száraz Orsolya: „A' mint ezt Pázmány Péter cardinál szépen megmutatta”: *Kolosvári Pál és a Haller György felett mondott halotti prédikációja (1730)*. In: *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Szerk. Ajkay Alinka, Bajáki Rita, Vác, 2013. 147–151.

¹⁷ ARSI, Aust. 187, 32.

¹⁸ KFK, Ms. 328, 47v.

¹⁹ KFK, Ms. 328, 47v–48. ARSI, Aust. 187, 32.

hogy ők is a férfiakéhoz hasonló módon gyakoroljanak bűnbánatot. Külön csoportban mentek a fehér ruhába öltözött és töviskoronás hajadonok, akik közül négyen a keresztről levett Krisztus képét vitték egy saroglyán az első körmenet alkalmával. A második alatt két képet hordoztak körbe: az egyik Szűz Máriát, a másik Szent István királyt ábrázolta.

Mindkét alkalommal prédikációk hangzottak el, és nyilvános önostorozásra is sor került, amelyben a misszionáriusok jártak elől, de példájukat a résztvevők közül is sokan követték. A váradiak a tíz napig tartó misszió során alig hagytak pihenésnyi időt az atyáknak, akik éjjel-nappal fogadták a gyónni akarók tömegeit. A misszió végül vasárnap, június 4-én ért véget pápai áldással. Az eső miatt a szokásos záró ünnepi körmenetet nem tudták megtartani.

A következő állomás Debrecen volt, ahol a jezsuiták saját bevallásuk szerint mindent megpróbáltak, hogy a városi vezetés engedélyezze a nem katolikusok részvételét is, próbálkozásaik azonban nem jártak sikerrel.²⁰ A város levéltárában nem találtunk olyan iratokat, amelyek ezekről a törekvésekről árulkodnának. A debreceni piarista rendház historia domusában viszont fennmaradt annak a két levélnek a másolata, amelyek a missziót előkészítendő érkeztek a rendház superiorjához.²¹ 1730. május 6-án kelt levelében Kébel Mihály, váradi vikárius azt kérte a superiortól, hogy a jezsuita misszionáriusok apostoli munkáját ne csak befogadják, hanem minden lehetséges módon támogassák is, vegyenek részt a misszió és erre biztassák a híveket is, valamint fogadásukra harangszó mellett, körmenetben vonuljanak fel. A második levél írója maga a missziót vezető Kolosvári Pál volt, aki május 30-án kérte a házfőnököt, hogy a következő vasárnap hirdesse ki a híveknek, hogy a misszionáriusok egy nappal Úrnapja előtt, délután négy óra körül érkeznek Debrecenbe, fogadják őket körmenettel, majd együtt menjenek a templomba, ahol rövid beszédet tartanak majd nekik a misszió céljáról és menetéről. Levelében azt is tudatta, hogy társa, Berzeviczi kb. egy órával előbb érkezik majd, hogy megossa a piaristákkal a további tudnivalókat. Kolosvári kérte azt is, hogy hívják fel a hívek figyelmét arra, hogy a missziót a püspök akaratával összhangban tartják meg, ezért azon a hívek szorgalmasan, nap mint nap vegyenek részt. Jelezte azt is, hogy semmiféle költséggel nem akarják terhelni a plébániát, adni jönnék, s nem kapni, és hálások lennének, ha szállást találnának számukra a misszió idejére.

A jezsuita évkönyv nem részletezi a debreceni misszió menetét, de hangsúlyozza annak sikerét, melyet abban lát, hogy bár a tilalom miatt egyetlen kálvinista sem katolizálhatott, jó útra tért sok katolikus, akik meg is vallották, hogy csak most ismerték meg, mit is jelent katolikusnak lenni.²²

²⁰ ARSI, Aust. 187, 32–32v.

²¹ PMKL, II. 11. Debreceni rendház levéltára, 7. k., 94–95.

²² ARSI, Aust. 187, 32v.

A piarista rendház historia domusa szerint a két jezsuita misszionárius június vége felé érkezett, s bár harangszóval fogadták őket, nem ünnepélyes körmeneti felvonulással (supplicatio), mivel a debreceni katolikusok ezekhez a rítusokhoz nem voltak hozzászokva. Ez a megjegyzés azért meglepő, mert már 1717-ből, de a későbbi évekből is vannak adatok arra, hogy úrnapi körmeneteket tartottak a katolikusok a városban.²³

Az atyák számára a szállást a plébániatemplommal szembeni házban biztosították, amely ekkor Draveczy Gábor tulajdonában állt. A segneriánus módszer szerint végzett missziókat általában nagy, nyitott területeken (templom előtti tereken, réteken stb.) tartották, hogy a nagyszámú hallgatóság kényelmesen elférjen, Debrecenben azonban a templom adott helyszínt a nyolcnapos eseménynek. Forrásaink nem szólnak ennek okáról, így csak találgathatunk, hogy a városban és a környéken élő katolikusok kis száma, a református többségű város misszióval szembeni ellenérzései vagy esetleg valamilyen más ok játszott ebben szerepet.

A piarista historia domus szerint a misszionárius, minden bizonnyal Kolosvári Pál, szenvedélyes prédikációkat tartott és megostorozta magát. A leírásból világos, hogy Debrecenben elmaradt a szokásos látványos bűnbánati körmenet, de itt sem tudjuk ennek okát.

A háztörténet azt állítja, hogy kb. 100 katolikus vett részt a misszió, nem katolikus pedig egy sem, mivel a magisztrátus szigorú tizenkét forintos büntetést szabott ki azokra a protestánsokra, akik elmennek meghallgatni a prédikációkat, vagy megjelennek a misszió bármelyik részén. A város iratai között azonban nem találtuk ennek a rendelkezésnek a nyomát.

Piarista forrásunk végül úgy összegzi az elért eredményeket, hogy a missziónak köszönhetően a katolikus kegyesség, ha korábban lankadt, most újra buzgón föllángolt Debrecenben.

1730-ban még igen kevés olyan település volt a váradi egyházmegyében, ahol katolikus plébánia működött, ugyanakkor a katolikusok száma is nagyon alacsony volt. Csáky Imre 1732-ben bekövetkezett halálakor mindösszesen tizenegy plébániát találunk az egyházmegyében.²⁴ A jezsuiták érthető módon ezeket a településeket választották a missziók helyszínéül.

Debrecen után a Békés megyei Nemeskerekeibe mentek, ahová 1722-ben magyar és szlovák katolikusokat telepítettek, mivel a falu a török uralom alatt el-

²³ *Debrecen története, 1693–1849.* Szerk. Rácz István, Debrecen, 1981. 143. (a továbbiakban *Debrecen története*, 1981.) Pl. 1739-ben: Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme.* Debrecen, 1871. III, 768–769.

²⁴ Emödi András: *A nagyváradi egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén.* Bp.–Szeged–Nagyvárad, 2014. XI–XIV. (továbbiakban Emödi, 2014.)

néptelenedett, 1731-ben azonban már újra lakatlanná vált.²⁵ A településen katolikus plébánia is létesült, 1730-ban ez fogadta a jezsuita misszionáriusokat. Itt, a jezsuita évkönyv szerint, az „eretnekek” irigységből felgyújtották a plébános házát, ahonnan a tűz áterjedt a misszionáriusok szállására, majd több ház is porrá égett volna, ha végül az imádságok hatására meg nem fordul a szélirány és nem sikerül megfékezni a tüzet. Az eset nem szegte kedvét a misszió résztvevőknek, a tűz okozta károk enyhítésére pedig a misszió perselyéből is áldoztak az atyák.²⁶

Ezután Gyulára mentek, ahol 1715-től éltek újra katolikusok, a plébániát is ekkor alapították újra.²⁷ A városba először magyar katolikusok telepedtek le, majd az 1720-as években német katolikusok érkeztek. A német telepeseknek köszönhetően a katolikusok túlsúlyba kerültek a városban. A jezsuita évkönyv arról számol be, hogy az 1730-as misszió először csak kisszámú hallgatóság jelent meg, de amint híre ment a missziónak, távoli helyekről is özönlött a nép. Úgy tűnik, hogy a misszionáriusok elsősorban a magyar katolikusokhoz kívántak szólni, akiknek számát kétszázra becsülték, végül azonban vagy hatszázan járultak a gyónás szentségéhez. Ez minden bizonnyal azzal is magyarázható, hogy a németek jelenléte miatt végül segítségül hívták a már Váradon is segédkező, németül tudó Aparnick atyát. A jelentést készítő az eredményesség illusztrálására megjegyzi, hogy a gyónók között ősz hajú öregek is voltak, akik évtizedek óta nem gyóntak, ők könnyek között életgyónást végeztek, és fiatalok is, akik koruk szerint már részesülhettek volna ebben a szentségben, de meg kellett nekik tanítani annak módját.²⁸

Gyuláról az atyák visszatértek a váradi rendházba, ahová július 5-én érkeztek meg.²⁹ A misszió következő állomása a püspökség birtokában lévő Belfényér volt, ahol kizárólag katolikusok éltek.³⁰ A hagyomány szerint Belfényér ellenállt a reformációnak.³¹ A jezsuita évkönyv szerzője is éppen azért dicséri a települést, mert katolikus hitében mindig állhatatosan kitartott. A misszionáriusok ide az áradások miatt csak tizennégy mérföldes kerülővel jutottak el. Belfényérnek temploma és plébánosa is volt, utóbbiról nem éppen hízelgően nyilatkozik a jezsuita beszámoló, amely szerint az itt lakók kevés épületes dolgot tanulhattak a saját papjuktól, ellenben a misszióból igen sokat merítettek.³²

²⁵ Karácsonyi János: *Békésvármegye története*. Gyula, 1993. 238–239. (továbbiakban Karácsonyi, 1993.)

²⁶ ARSI, Aust. 187., 32v.

²⁷ A gyulai plébánia 18. századi történetére vonatkozó adatok innen származnak: Kovács József: *Visitatio canonica a gyulai plébánián*. Szeged, 2011. 100–115.

²⁸ ARSI, Aust. 187, 33.

²⁹ KFK, Ms. 328, 49.

³⁰ Emődi, 2014. XIV.

³¹ Bunyitay, 1935, IV. 250.

³² ARSI, Aust. 187, 33.

Ezután, a szintén püspöki uradalom, Belényes következett. Annak ellenére, hogy Benkovich püspök lelkeszséget alapított itt,³³ a katolikusok kisebbségben voltak, arányuk a 18. század során nem haladta meg a 20%-ot. Az 1732-es, tehát a misszió után két évvel ide érkező vizitátorok is csak 60 áldozóképes katolikust találtak.³⁴ Ezt erősíti meg a jezsuita beszámoló is, amely szerint a települést szinte csak kálvinisták lakták. A kálvinistáknak megtiltották a misszióon való részvételt, azonban a vezetők közül néhányan jelen voltak. A jezsuita évkönyv tanúsága szerint egyikük a következőt mondta a katolikusoknak: „szereztetek ilyen plébánost, mint ezek az atyák, s én leszek az első, aki katolizál, s életem végéig igaz katolikus maradok”.³⁵ Mondását a beszámoló írja úgy kommentálta, hogy ezzel a kálvinista esztelenségéről tett nyilvános tanúbizonyságot, hiszen nem a megkérdőjelezhetetlen igazság miatt, hanem az azt hirdető emberek kiválósága miatt csatlakozott volna a katolikus hithez. Az ellenkező felekezet szájába adott szavak és a jezsuita elbeszélő ehhez fűzött megjegyzése jellegzetes retorikai fordulata ezeknek a szövegeknek. A kálvinista szavai argumentummá válnak: a jezsuiták sikeres apostoli munkáját bizonyítják, és lelkipásztori kvalitásaikat magasztalják, ráadásul úgy, hogy nemcsak a protestáns lelkesek, hanem a helyi katolikus plébánosok is vesztesként kerülnek ki az implicit összehasonlításból. Az ezután következő kommentár tovább viszi a jezsuiták dicséretét, amelyhez hozzákapcsolja a kálvinista vituperációját is. Ez a brevitás (két mondatról van szó) érényt felmutató, a retorika szabályai szerint megformált szövegrészlet jól szemlélteti a misszióíráskor mögött meghúzódó jezsuita önreprezentációs szándékot.

A belényesi missziót követően Kolosvári már egyedül ment Telegdre, Berzeviczi ugyanis megbetegedett, ezért július 22-én visszaérkezett Váradra.³⁶ Telegden Kolosvári még kevesebb katolikust találhatott, 1732-ben ugyanis 25 áldozóképes katolikus élt itt.³⁷ Plébánia nem volt, Csáky Imre felszólítására Telegd földesura káplánt fizetett.³⁸ A településről és a környékből összegyűlteket a misszionárius a helyes keresztényi életre oktatta. Nem kevés más vallású is meghallgatta tanításait, s nem kétséges, ha Kolosvári tovább maradhatott volna, hogy az elvetett magot öntözze, sokan áttértek volna – írja a beszámoló.³⁹ Telegdről ő is visszatért Váradra, ahová július 25-én érkezett meg.⁴⁰

³³ Bunyitay, 1935. IV. 187.

³⁴ Emődi, 2014. XV., XII.

³⁵ ARSI, Aust. 187., 33v.

³⁶ ARSI, Aust. 187., 33v. KFK, Ms. 328., 49v.

³⁷ Emődi, 2014. XII.

³⁸ Bunyitay, 1935, IV. 210.

³⁹ ARSI, Aust. 187., 33v.

⁴⁰ KFK, Ms. 328., 49v.

Augusztus 8-án immár mindkét atya elindult Micskére, ahonnan másnap továbbmentek Margittára, a misszió következő állomására.⁴¹ Margittán még kevesebb katolikus lakott, 1732-ben 37.⁴² Ahogyan Telegd földesurát, úgy Margittáét is Csáky Imre szólította fel arra, hogy legalább káplánt tartsanak,⁴³ plébánosa 1727-től volt.⁴⁴ A misszió valószínűleg kevés eredménnyel zárult, a beszámoló készítője ugyanis igen szűkszavúan nyilatkozik – mint mondja – az apostoli tanítás hasonló eredményeket hozott, mint Telegden.⁴⁵

A püspökség újjáépítésének kezdetén Benkovich két plébániát talált egyházmegyéjében: egyet Szilágysomlyón és egyet Kárásztelken.⁴⁶ Erre a két településre látogattak el a jezsuita misszionáriusok utolsóként. Szilágysomlyóra a misszió híre sokakat odavonzott.⁴⁷ A beszámoló itt is az oktatást hangsúlyozza, amelyre főleg az ifjúságnak volt szüksége. A misszionáriusok megtanították az itt élőknek a hitigazságokat és a helyes vallásgyakorlatot. A kárásztelki misszióra a környékből katolikus földművesek és katonák is érkeztek. Ez alkalommal Kolosvári lett lázas, ennek ellenére a misszió sikeresen lezajlott.

Innen az egri egyházmegyébe mentek át az atyák, hogy ott folytassák apostoli munkájukat, az indoklás szerint azért, mert a váradi egyházmegyében már nem találtak olyan települést, ahol missziót tarthattak volna, ugyanis mindenhol többségben voltak a kálvinisták.⁴⁸ Ezt az állítást az egyháztörténeti adatok is megerősítik.⁴⁹

Az 1730-ban a váradi egyházmegyében tartott segneriánus missziókról készített beszámoló rávilágít a módszer felekezeti heterogén közegben való alkalmazhatóságának korlátaira. Jól látszik ugyanis, hogy az eredeti módszer látványos, színpadias részeinek a számát csökkentették, mivel azok nagy valószínűséggel erős ellenérzést váltottak volna ki a protestánsokból. Ugyanezen okból a Mária-kultusz propagálása is valamelyest háttérbe szorult. A hangsúlyt inkább a prédikációra és elsősorban a hitoktatásra helyezték, de a protestánsok áttérítésére még így is igen kevés eredményt tudtak elérni.

A váradi egyházmegye katolikusai jó ideig nem is találkoztak újra a segneriánus módszerrel, 1753-ban azonban Forgách Pál püspök kérésére újra misszió kezdődött. Az első állomás Belényes volt, ahol a plébános ellenérzésekkel visel-

⁴¹ KFK, Ms. 328., 50.

⁴² Emödi, 2014. XII.

⁴³ KFK, Ms. 328., 50.

⁴⁴ Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/M/Margitta.html> – 2015. 09. 12.

⁴⁵ ARSI, Aust. 187., 33v.

⁴⁶ Bunyitay, 1935. IV. 186.

⁴⁷ ARSI, Aust. 187., 33v–34.

⁴⁸ ARSI, Aust. 187., 34.

⁴⁹ Bunyitay, 1935. IV. passim. Emödi, 2014, passim.

tett a misszió iránt, a püspöki helynök figyelmeztetése után azonban annak rendje és módja szerint népével a páterek fogadására vonult. A katolikusok kis száma miatt csak öt napot töltöttek itt az atyák. Ezalatt a helyes katolikus vallásgyakorlatra oktattak, a hívek pedig életgyónást végeztek.⁵⁰

A következő állomás Bélfenyér volt, ahol nagyon sok katolikus élt. Az évkönyv írója újra kiemeli, hogy a település dicsőségére válik, hogy mindvégig tartott a katolikus hitben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a misszionáriusoknak ne lett volna munkája. Az ott lakókat ugyanis meg kellett tanítani arra, hogyan éljenek katolikus módra, mert ebben a tekintetben igen tudatlanok voltak. Az atyák éjjel-nappal gyóntattak, s bűnbánati processziókat is vezettek.⁵¹

Gyulán, szintén katolikusok között, hatalmas résztvevőszámmal, a szokásos módon zajlott le a misszió. Ide még tizenkét mérföldről is jöttek katolikusok, akik könnyek között bánták meg és gyónták meg bűneiket. A bűnbánók olyan szigorú büntetéseket róttak ki magukra, hogy az atyáknak kellett figyelmeztetnie őket. A hívek megvallották azt is, hogy eddig csak névleg voltak katolikusok, és ha a misszionáriusok nem jöttek volna, elkárhoztak volna. A misszionáriusok emléket akartak állítani: azt kérték az atyáktól, hogy hirdessenek bűnbocsánatot azoknak, akik a Szentháromság tiszteletére emelt kápolna építéséhez hozzájárulnak.⁵² Ez a kápolna ma is áll, 1738-ban építették fogadalomból a pestisjárvány után, és 1752-ben kezdték el kibővíteni közadakozásból.⁵³ Ez utóbbi építkezéshez nyújtottak közvetve anyagi segítséget a jezsuita misszionáriusok.

Ezután Várad-Velencébe mentek, ahol azonban nem tarthatták meg a missziót. Az évkönyvíró az okot illetően először azt mondja, hogy az nem ismeretes előtte, később azonban a misszió ellenségeinek tulajdonítja az akadályoztatást, akik kihasználták, hogy a püspök nem tartózkodott a városban. A beszámoló szerint maga a plébános akarta tönkre tenni a misszióra előkészített emelvényt, s másokat is erre biztatott, később azonban ezt nagyon megbánta, s térden állva kért bocsánatot. Más forrásokból ismeretes, hogy Forgách püspök és a váradi jezsuiták közötti viszony nem volt felhőtlen. Ennek egyik oka az volt, hogy Forgách elvette tőlük a kálváriát, s a plébános kezelésébe adta,⁵⁴ ami minden bizonnyal ellentétet szított a plébános és a jezsuiták között is, amelynek egyik megnyilvánulása lehetett, hogy a jezsuita vándormissionáriusok működését a plébános meg akarta akadályozni.

⁵⁰ ARSI, Aust. 210., 54v.

⁵¹ ARSI, Aust. 210., 54v–55.

⁵² ARSI, Aust. 210., 55–55v.

⁵³ Karácsonyi, 1993. 159.

⁵⁴ Bunyitay, 1935. IV. 311.

Végül az atyák Várad más városrészeiben munkálkodtak, ahol a misszió ötödik napján egy csoda szemtanúi lehettek a résztvevők: amikor ugyanis a prédikátor éppen az istenkáromlást kárhoztatta beszédében, hirtelen vihar kerekedett. A prédikátor azonnal átlátta, hogy ez a pokoli erők műve, s a csodatévő kereszttel elűzte a viharfellegeket. Bár a velencei plébános és más egyháziak is ellenük beszéltek, a sikereket látva már bánták, és igen fájalták, hogy nem engedték be őket, ezért kérvényezték a püspöknél, hogy oda is térjenek vissza, erre azonban az atyák nem voltak hajlandók. Ehelyett, püspöki áldás után, elindultak a váradi egyházmegyében tett körútjuk utolsó állomására, Debrecenbe.⁵⁵

A misszionáriusokat szeptember 22-én a városban plébánosi teendőket ellátó piaristák fogadták ünnepélyes keretek között, majd a fogadásukra összegyűlt katolikusok bevonultak a városba, ami nagy riadalmat keltett a protestánsokban, akik ilyet azóta nem láttak, hogy a „boldogtalan” város kálvinistává lett.

A nagy ijedelemből a magisztrátus rendeletet akart hozni, amely tizenkét forintot pénzbüntetéssel sújtotta volna azokat, akik elmennek meghallgatni a prédikációkat. A páterek ezért a városi tanács elé járultak, amelynek tagjait arra kérték, hogy tiszteljék meg jelenlétükkel a missziót. A főbíró azon kérdésére, hogy mégis mi lenne ennek a célja, azt a választ adták, hogy el akarják érni, hogy mindenki megvesse saját bűnös életét, és méltóvá váljon a keresztény névre. A főbíró ezután afelől érdeklődött, hogy szerzetesek-e, s mely rendhez tartoznak, majd a jogosultság kérdését firtatta, mire az atyák biztosították róla, hogy a missziót maga a püspök kérelmezte, továbbá a császári fenség is diplomában adta engedélyét hozzá. Itt minden bizonnyal arról az 1744. január 4-én kelt dokumentumról van szó, amelyben Mária Terézia támogatásáról biztosította a jezsuita missziókat, melyek célkitűzése a diploma szerint a lelkek üdvé, az egyetlen igaz katolikus hit terjesztése, az istenfélelem és a keresztényi erkölcs tanítása volt.⁵⁶

Hathatós érvek bizonyult erre hivatkozni, mert miután elküldették a bírónak a császári felhatalmazást, az kénytelen volt hozzájárulni, hogy a jezsuiták prédikációkat tartsanak, és azon bárki, a tanácstagok közül is következmény nélkül részt vehessen. Az évkönyv szerint az eredmény nem is maradt el: délből ugyanis hat szenátor ült az emelvény előtt, s mohón itták a prédikátor szavait, sőt sok más református is jelen volt, akik könnyeikkel és zokogással adták jelét fájdalomnak. Egyes kálvinisták a katolikusok közé vegyültek, s kérték, hogy ők is megcsókolhassák a csodáiról híres keresztet, valamint, hogy a kinyomtatott és szétosztott imádságokat ők is használhassák mindennapi imádságuk során. Mindezekből világossá vált a páterek számára, hogy a lelkészeik kényszerítik rá a kálvinistákra az „eretnek” hitet. Végül nyolc kálvinista, egy lutheránus és egy

⁵⁵ ARSI, Aust. 210., 55v–56v.

⁵⁶ A diploma másolata ebben: Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 2579, Notanda pro missionibus Segnerianis rite instituendis, 1–1v.

apostata katolizált, Mária vize pedig két vaknak adta vissza a szeme világát. Közülük az egyik lutheránusok gyermeke volt, akit katolikusok vittek magukkal a misszióba a gyógyulás reményében.⁵⁷

Egy református forrás is megerősíti, hogy ez alkalommal a más vallásúak is részt vettek a misszió. A református kollégium fegyelmi ügyeket tárgyaló törvényszéke ugyanis több diákot – köztük Sinai Miklóst is – szóbeli büntetésben részesített, de nem azért, mert elmentek a missziós prédikációt meghallgatni, hanem azért, mert nem tógában tettek ezt.⁵⁸ A tóga viselése ugyanis kötelező volt a diákok számára a városban.⁵⁹

A jezsuita évkönyv szerint a misszió során maguk a tiszántúli kerületi tábla katolikus urai is csodálkozva látták a kálvinisták katolikus hitre való hajlandóságát, ezért megpróbálták mindent, hogy a hit fénye világítsa be a várost, a katolikusok is kapjanak tisztségeket, a misszionáriusoknak pedig adassék állandó hely. Azonban a magisztrátus az aranyat visszautasította, s a consiliumban sem sikerült eredményt elérniük.

Ismeretes, hogy a katolikusok valóban igyekeztek érdekképviseletet szerezni maguknak Debrecenben. Ebben a tekintetben éppen az 1750-es években nehezedett egyre nagyobb nyomás a város vezetőségére, a bécsi udvarból ugyanis folyamatosan érkeztek a parancsok, amelyek a szenátusba katolikusok beválasztását írták elő. Ez először 1755-ben történt meg, amikor Mária Terézia felfüggesztette a város szabad választási jogát és két katolikust vetetett föl a szenátorok közé.⁶⁰

A jezsuita évkönyv szerint Debrecenben biztosítani akarták a jezsuiták állandó jelenlétét. Erre a piaristák historia domusa is utal,⁶¹ és egy korabeli levél is megerősíti. Fennmaradt ugyanis egy 1755. augusztus 7-én írott levél, amelyben Kucsma Ferenc egri kanonok, tarcali plébános debreceni ingatlan ügyében levelet írt a város főbírójának.⁶² Ebben arról tájékoztatta a főbíró, hogy szándékában áll kifizetni a hitelezőket, majd pedig az ingatlant átadni a jezsuitáknak missziós ház céljából, az ehhez szükséges kérvény, melyet az udvarhoz kell benyújtania már készen is áll. Korábban azonban a főbíró jelezte neki, hogy a város meg akarja venni az ingatlant, amire a városnak elővásárlási joga van. Mindezek alapján várta a város választát. Igen valószínű tehát, hogy Debrecen élt is ezzel a jogaival, megakadályozva ezzel, hogy az épületből jezsuita missziós ház legyen.

⁵⁷ ARSI, Aust. 210., 56v–58.

⁵⁸ TrREL, II. 10. a., 4. k., Acta Sedis Scholasticae Judiciaria, ab anno 1748–1756, 590. (1753. szeptember 29-i ülés)

⁵⁹ Debrecen története. 450.

⁶⁰ Erről lásd Debrecen története. 161–167.

⁶¹ PMKL, II. 11. Debreceni rendház levéltára, 7. k., 2.

⁶² Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, XV.26.3. (Missilisek)

Bár Debrecen felekezeti megoszlása 1730 és 1753 között nem változott jelentősen, a két debreceni misszió eltérő lefolyása jól szemlélteti az időközben eltelt huszonhárom év egyházpolitikai változásait, melyeknek köszönhetően Debrecenben is megerősödött a katolikus egyház.

Összegezve elmondható, hogy a váradi egyházmegyében tartott mindkét segneriánus misszió elsősorban a katolikusok vallási identitását kívánta formálni, illetve a hívek katolikus vallásra és vallásgyakorlatra vonatkozó ismereteit akarta megerősíteni. Célkitűzéseik között a más vallásúak áttérítése inkább csak mint lehetséges hozadék szerepelt, amit két okból is bölcs döntésnek tarthatunk: egyrészt azért, mert a módszer jellege miatt kevésbé volt alkalmas a konvertiták számának növelésére, másrészt azért, mert a váradi egyházmegyében még a 18–19. század fordulóján is csupán 7%-nyi volt a római katolikusok aránya.⁶³ Ez a kisebbségi pozíció pedig igen megnehezítette a római katolikusok felekezeti térnyerését, akik ehelyett inkább a sajátjaik megtartására helyezték a hangsúlyt.

⁶³ Emödi, 2014. XIV.

SZENDINÉ DR. ORVOS ERZSÉBET

A MEZŐVÁROSTÓL A SZABAD KIRÁLYI VÁROSIG

DEBRECEN KIVÁLTSÁGAI (1361–1693)

300 évvel ezelőtt, 1715 áprilisában iktatták törvénybe Debrecen szabad királyi városi rangra emelését. A kiváltságot biztosító oklevelet I. Lipót császár 1693-ban adta ki, de a város addig is számos olyan privilégiumot szerzett, melyekkel a szabad királyi városok éltek. Három évszázad alatt széles körű igazgatási, igazságszolgáltatási, gazdasági autonómiát épített ki, mire a gyakorlatban élvezett királyi városi státusát törvényesíthette. Az évforduló alkalmából az Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára egy kiállítás formájában, eredetiben mutatta be a konferencia résztvevői számára az 1693. évi oklevelet. Válogatott ugyanakkor azokból az őrizetében lévő forrásokból is, melyek tanúsítják, hogy Debrecen valóban rászolgált arra a királyi kegyre, amely őt a szabad királyi városok közé emelte. Az elhangzott előadás pedig összefoglalta a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek városvezetők által szorgalmazott kiváltságolási tevékenységét, amely következtében az árokkal és sövényvel védett Debrecen nemcsak kiemelkedett a mezővárosok sorából, de a 16. század végére az ország legnépesebb és leggazdagabb városává vált.

VÁROSI KIVÁLTSÁGOK 1693-IG

Debrecen a 15. század második felében a virágzó alföldi városok sorába tartozott: élénk forgalmú vásáros, vámszedőhelyes és sókamarás helység, melynek lakói állattenyésztéssel, iparral, főleg azonban kereskedéssel foglalkoztak.¹ Nagyarányú kereskedésének köszönhetően királyainktól számos kiváltságot sikerült szerezniük. Zsigmond király már 1411-ben biztosította számára a vámmentességet, amely szerint a debreceni kereskedők szabadon, vámfizetés nélkül látogathatták az ország vásáros helyeit.²

¹ Orosz István: Debrecen és a magyar városfejlődés. = *Alföld*, 1971. 12. sz. 52.

² Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MNL HBML) XV. 21. Meo 14.